

İSRAİL-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE YENİ BİR BOYUT: SU

Konuralp PAMUKÇU*

Abstract

This paper is about water trade between Israel and Turkey that will be implemented in 2003 through utilizing waters of the Manavgat River in Turkey according to the agreement signed between two states on August 6, 2002. The paper claims that this first water trade in the Middle Eastern history would lead to new water related cooperations between Israel and its neighbors in the Jordan River Basin. By importing high quality of the Manavgat waters Israel will get rid of its water stress and come to the Mideast Peace negotiations without feeling of pressure to maximize its share on the transboundary waters in the Basin. This situation will directly contribute to the settlement of other disputes between the Basin states and also the Middle East Peace.

Keywords: Water Trade, Turkey, Israel, Water Dispute, Middle East Peace

Anahtar Kelimeler: Su Ticareti, Türkiye, İsrail, Su Sorunu, Ortadoğu Barışı

* * *

24 Şubat 1996 tarihinde imzalanan Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması ile başlayan İsrail-Türkiye yakınlaşması, iki ülkenin bu yakınlaşmadan elde ettikleri askeri, stratejik ve diplomatik kazanımların eşliğinde ticaret, turizm ve bilimsel işbirliği boyutlarına da taşındı. İki ülke arasındaki ticaret hacmi kısa bir zaman diliminde 1,1 milyar Amerikan Doları'na çıktı. Her yıl Türkiye'yi ziyaret eden ortalama 330 bin İsrailli turist, Türkiye'de 250 milyon Dolar miktarında harcama yapmaktadır. 1997 yılı Mayıs ayında yürürlüğe giren serbest ticaret antlaşması ile Türkiye, İsrail'in Ortadoğu Bölgesi'ndeki en önemli ticaret ortağı oldu. Her iki ülkenin firmaları, iki ülkede de hem bireysel hem de ortak yatırımlar yapmaktadır. İki ülkenin üniversiteleri ve bilimsel kurumları arasında ortak projeler gerçekleştirilmekte, bilgi alış-verişi yapılmaktadır¹.

*Yazar, doktora derecesini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Programı'nı 1998 yılında bitirerek almıştır. Akademik çalışmalarını Amerika Birleşik Devletleri'nde sürdürmektedir.

¹ *The Jerusalem Post*, August 19, 2000. *Milliyet*, 13 Temmuz 2001. İsrail'deki Bar-Ilan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Profesörü Barry Rubin, Türkiye'yi "İsrail'in en iyi komşusu" olarak göstermektedir.

İki ülke arasında geliştirilen yakınlık, kendine yeni bir boyut daha bulmak üzeredir. 1998 yılından bu yana İsrail’de kış yağışlarının ortalamaların altında kalması ve büyüyen nüfus ile birlikte su tüketiminin hızla artması, zaten kurak bir coğrafyada bulunan İsrail’i su azlığı tehdidi ile karşı karşıya bırakmıştır. İsrail’in bu tehditten kurtulmasının en görünen yolu, Türkiye’den su satın almasıdır. Bu çerçevede iki ülkenin yetkilileri arasında görüşmeler gerçekleştirilmekte, su ticaretine doğru önemli adımlar atılmaktadır.

İsrail ile Türkiye arasında gerçekleştirilmesi beklenen bir su ticareti işbirliğine doğru atılan bu adımlar, bu yazının konusunu teşkil etmektedir. Yazının ilk bölümünde İsrail’de yaşanan su sıkıntısı ele alınacaktır. Bu durumun, İsrail’in Arap komşuları ile ilişkilerini nasıl etkilediğine değinilecektir. İkinci bölümde İsrail’in artık kronikleşen su sorununun çözümü için ortaya atılan öneriler üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde ise, çözüm önerileri arasında en dikkate alınan Manavgat Suyu Projesi ve bu projeye işlerlik kazandırmak üzere yapılan çalışmalara yer verilecektir. Ve son bölümde bu projenin gerçekleştirilmesi durumunda bölge barışına etkileri irdelenecektir.

1. İsrail’in Su Sorunu

1998-99 Kış’ı İsrail tarihinin en kurak kış mevsimi oldu. Bu tarihten günümüze ülkenin tek yerüstü su rezervuarı görevi gören Tiberya Gölü’nün (Galile ya da Kinneret Gölü olarak ta geçer) su seviyesi sürekli düşmektedir. Göl doğal kıyısından yer yer 200 metreye kadar çekilmiştir. Göl seviyesindeki düşüş 6 metreyi bulmuştur. İsrail’de tüketilen toplam tatlı su miktarının %27’sini tek başına karşılayan göldeki bu su azalmasının nedeni, sadece mevsimsel ve periyodik iklim değişimleri değildir. Özellikle, Soğuk Savaş sonrası başta Rusya ve Doğu Avrupa’dan olmak üzere İsrail’e yönelen göçün (*aliyah*) ivmelediği nüfus artışı ve yaşam standardındaki yükselme ile artan kişi başına su tüketimi, Tiberya Gölü’nden daha fazla su çekilmesine yol açmaktadır. 1998-99 periyodunda gölden çekilen 400 milyon metreküpün ancak 95 milyon metreküpü yağış ve gölü besleyen su yolları tarafından geri kazandırılabilmiştir².

Tiberya Gölü’nün yanı sıra İsrail’in su arzını sağlayan diğer önemli tatlı su kaynakları, Ürdün Nehri ve kolları, Batı Şeria’dan İsrail’e doğru yer altından akan Dağ Akiferi (yeraltı suyu) ve ülkenin Akdeniz kıyıları boyunca uzanan Kıyı Akiferi’dir. Gerek doğal gerekse de insan kaynaklı nedenler yüzünden bu kaynaklardaki su miktarları azalmakta, su kalitesi düşmektedir. Ürdün Nehri, Tiberya Gölü’nden çıkıp Ölü Deniz’e akar. Son yıllarda nehir Ölü Deniz’e ulaşmadan kurumaktadır. Bu yüzden, her ne kadar bir tatlı su kaynağı olmasa da Ölü Deniz her geçen gün kurumaktadır. Bu durum sadece İsrail’i değil, komşu Ürdün’ü de ekonomik ve çevresel kayıplar ile karşı karşıya bırakmaktadır.

² İsrail Su Komisyonu Ofisi’nden Dr. Doron Markel ile yapılan söyleşiden alıntı. Serge Schemann, "Israel Waits for Sea of Galilee's Low Tide to Turn", *The New York Times*, September 10, 2002.

Tiberya Gölü dahil olmak üzere tüm Ürdün Nehir Havzası'ndaki su seviyesi ülkenin ulusal güvenlik anlayışı çerçevesinde alarm olarak kabul edilen "kırmızı seviye"nin altına düşmüştür³. Ancak Su Komisyonu Başkanı Shimon Tal'in izni ile havzadaki tatlı su kaynaklarından su çekilmesine devam edilebilmektedir. 2001 yılı içinde havzadaki su seviyesi rekor düzeyinde deniz seviyesinin 215 metre altına kadar indi. Daha evvelki ölçümlerde su seviyesi, deniz seviyesinin 212 metre altında idi. Her 30 santimetrelik seviye düşmesinin İsrail'in yıllık su tüketiminin %10'una karşılık geldiği düşünülürse, İsrail'de yaşanan su azlığının şiddetini anlamak daha kolaylaşacaktır.

Yapılan tahminlere göre, eğer bugünkü tarımsal üretime olduğu gibi devam edilirse ve kişi başına su tüketimi aynı miktarda kalırsa, İsrail'in 2020 yılında bugünkünden 210 milyon metreküp daha fazla içme suyuna, 375 milyon metreküp daha fazla tarımsal ve endüstriyel su miktarına gereksinimi olacaktır⁴. Daha kötümser bir senaryo Yeşil Barış (*Green Peace*) tarafından hazırlanan bir raporda ortaya konuldu. Bu rapora göre, küresel ısınma yüzünden meydana gelebilecek yağış azalması, buharlaşmanın artması ve bunların sonucunda yeraltı sularının tuzlanması hesaba katıldığında, 2010 yılında İsrail'deki su açığı 720-900 milyon metreküp arasında gerçekleşebilir⁵. İsrail'in yıllık ortalama su talebi 2.000 milyon metreküptür. Bugün dahi, bu talep miktarının tümü yenilenebilir tatlı su kaynaklarından karşılanamamaktadır. Su Komisyonu Ofisi Hidroloji Bölümü tarafından hazırlanan ve ilgili bakanların, su yönetiminde söz sahibi kurum başkanlarının yer aldığı Su Komitesi toplantısında sunulan rapora göre, 2001 yılında İsrail'in su bütçesi, tahmin edilenden %20 daha fazla olmak üzere 475 milyon metreküp açık vermiştir⁶.

Talep edilen su miktarının, arz edilebilir miktarın üzerinde olması İsrail'deki su sorununun bir boyutudur. Diğer boyut ise, sağlanan suyun kalitesidir. Aşırı su çekilmesi, yeraltı su tabakasının seviyesini düşürmekte, tuzlu deniz suyunun yeraltı sularına karışmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, özellikle Kıyı Akiferi'nin hızla kirlendiği gözlenmektedir. Bu kirlenmenin bir başka nedeni, akiferin üzerinde bulunan alanların hızla kentleşmesidir. İsrail nüfusunun önemli bir yüzdesi akiferin uzandığı Akdeniz kıyılarında yaşamaktadır. Kentsel ve endüstriyel atıklar akiferdeki suları kirlenmektedir. Betonlaşma, yağmur sularının yeraltına inip akiferi beslemesini önlemektedir. Kıyı Akiferi'ndeki kirlenme, benzer nedenlerle Dağ Akiferi'nde de kendini göstermeye başlamıştır. Zaten su azlığı ile büyük bir sıkıntı içinde kalan ülke, varolan su kaynaklarının kirlenmesi ile daha da vahim bir durumun içine düşmektedir. İsrail Kanser Derneği'nin yaptığı bir araştırmada, içme

³ Tiberya Gölü için altına düşüldüğünde alarm kabul edilen "kırmızı seviye", deniz seviyesinin 213 metre altıdır.

⁴ S. Deconinck, "Israeli Water Policy in a Regional Context of Conflict: Prospects for Sustainable Development for Israelis and Palestinians?", February 2002, online, (<http://waternet.rug.ac.be/waterpolicy1.htm>).

⁵ *The Jerusalem Post*, October 5, 2000.

⁶ Amiram Cohen, "Report: Water Crisis Worse than Predicted- Seawater Has Penetrated Coastal Aquifer", Ha'areztz Special for the Online Edition, "Water Crisis", 09.04.2001, online, (<http://www3.haareztz.co.il/eng>).

suyunda kansere yol açan kimyasal parçacıklar bulundu. Tüm kent yönetimlerinden su kalitelerini yukarı çekmeleri ve halkı uymaları istendi⁷. İsrail Sağlık Bakanlığı uzun bir süredir su standartlarının Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) öngördüğü düzeye çekilmesi için çağrılar yapmaktadır.

Yaşanan bu su krizi karşısında, Su Komisyonu Başkanı Shimon Tal'ın resmi önerisi ile İsrail Hükümeti, tarımsal su kullanımını üçte bir oranında indirdi. Çiftçilere ayrılan su kotası %50 oranında kesildi. Çok su isteyen turuncgillerin üretimi önemli ölçüde azaltıldı. Su tüketimini kısmak ve yılda 200 milyon metreküp su tasarruf etmek için 2001 Eylül ayında suya kentlerde %67, kırsal kesimlerde %48 oranında zam yapıldı⁸. Üç yıl boyunca kentlerdeki park ve bahçelerin sulanmaması önerisi, Başbakan Ariel Sharon'un kararını beklemektedir⁹. İsrail Parlamentosu (*Knesset*) üyeleri tarafından hazırlanan 300 sayfalık rapor, Hükümetin su konusunda hemen "acil durum" ilan etmesini önermektedir. Rapor ayrıca, su yönetiminin doğrudan Başbakanlığa bağlanması ve özerk bir kurum haline getirilmesi konusunda Başbakan Sharon'a tavsiyede bulunmaktadır. Üç yıl içinde yaşanmakta olan su krizinin daha da kötüleşeceği ve ülke ekonomisine çok ağır bir darbe vuracağı, raporda belirtilmektedir¹⁰.

İsrail'deki her su tüketicisine aşılınmış olan İbranice "*haval al kol tipa*" (=her damlaya üzü) sloganı çerçevesinde sağlanan üst düzeyde su tasarrufuna, İsraili uzmanlar tarafından geliştirilen "köküne su verme tekniği" ile en verimli tarımsal su kullanımı konusunda erişilen dünya liderliğine ve kent atıksularının %60'ının nötrilize edilerek sağlanılan önemli miktarda kullanım suyu girdisine rağmen İsrail'in su azlığı bir ulusal güvenlik krizine dönüşmek üzeredir. Bu krizi aşmanın yegane yolunun ek su kaynakları yaratılması olduğu gerçeği İsrail'de artık her kesim tarafından kabul görmektedir.

İsrail'in yaşadığı su sorunu, komşuları ile ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Çünkü, İsrail'in kullandığı suların büyük kısmı ya komşu ülkelerden gelen yeraltı ve yerüstü sularıdır ya da ortak sınırlarda paylaşılan sulardır. Bu çerçevede, 1998 yılından bu yana bölgeyi sarsan kuraklık zaten yetersiz olan su kaynaklarının paylaşımı sorununu en üst noktaya taşımaktadır. İsrail'in, komşuları olan Filistin Yönetimi, Ürdün, Suriye ve Lübnan ile su paylaşım sorunları bulunmaktadır.

Batı Şeria yükseltilerine düşen yağışın bir miktarı yeraltına sızarak, eğim doğrultusunda Akdeniz'e doğru akar. Bu yeraltı suyuna Dağ Akiferi (Yarkon-Taninim) adı verilmektedir. Bu akifer, hem Filistinlilere hem de İsraililere nispeten iyi kalite su sağlamaktadır. İsrail'in Batı Şeria'yı işgal ettiği 1967 yılından bu yana İsrail bu su kaynağını kontrolü altında tutmaktadır. İsrail'in su bütçesine önemli

⁷ The Jerusalem Post Radio, June 27, 2000, Lexis-Nexis, online, (<http://www.lexis-nexis.com>). İsrail'de içme suyu standartları üzerine daha fazla bilgi için bakınız; Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000, s.194.

⁸ *Ha'aretz*, September 4, 2001.

⁹ *The Jerusalem Post*, March 06, 2001.

¹⁰ Xinhua News Agency, May 29, 2002.

katkı yapan bu akiferin paylaşımı sorunlara yol açmaktadır. Filistinliler, İsrail'in kendi sularını çaldıklarını iddia etmektedirler. Filistinlilerin, bu suların yararlanmaları İsrail'in sıkı kontrolü altında gerçekleşmektedir. İsrail, Filistinlilerin tarımsal sulama için kuyu açmasına izin vermemektedir. 1967 yılından bu yana sadece içme suyu ihtiyacını gidermek için kısıtlı sayıda kuyunun açılmasına izin verilmiştir. Eski kuyuların bir bölümü kapatılmıştır¹¹. Batı Şeria'da yaşayan Filistinliler kişi başına günde ancak 70 litre su harcayabilmektedirler. Oysaki, Dünya Sağlık Örgütü'nün koyduğu standarda göre sağlıklı bir diyet ve hijyen için kişi başına en az günde 100 litre suyun tüketilmesi gerekmektedir¹². İsrail ise, Filistinlileri kendileri için hayati önem taşıyan Dağ Akiferi'ni kirletmekle suçlamaktadır. Filistin Devleti kurulduğunda, bu su kaynağının kontrolünün Filistinlilerin eline geçecek olması İsraili yetkilileri oldukça düşündürmektedir. İsrail'e inen suyun gerek miktarında gerekse de kalitesinde bir düşmeyi İsrail kabullenemeyecek gibi gözükmektedir.

İsrail-Ürdün ilişkilerinde en hassas konu sudur. Ürdün Nehri ve onun en büyük kolu Yarmuk Nehri iki ülke tarafından paylaşılan su kaynaklarıdır. 26 Ekim 1994 tarihinde her iki ülke tarafından imzalanan Barış Antlaşması'nda paylaşılan bu su kaynakları 6. Madde ve ilgili 2. Ek'te ele alınmış ve iki ülke tarafından kullanılma prensipleri belirlenmişti¹³. Ayrıca bu antlaşma ile İsrail, Ürdün'e yılda 50 milyon metreküp içme suyu kalitesinde su sağlayacağına dair söz vermişti. Ne varki, suya dair antlaşma metinleri bir türlü yaşama geçirilemedi. Kuraklık yıllarında İsrail söz verdiği suyu Ürdün'e veremedi. Üstelik Yarmuk Nehri'nin 121/Adassiya noktası üzerinde kurulması düşünülen ve Ürdün'e su sağlayacak olan su depolama ve su çevirme tesisi (Makrain ya da Al Wahada Barajı) projesine bir türlü başlanmadı. Yine iki ülkeye su kazandıracak ortak tuzdan arındırma (*desalinization*) tesis projesi kâğıt üzerinde kaldı. Ürdün'ün durumdan rahatsızlığı ve İsrail'in Ürdün ile ilişkilerine verdiği önem çerçevesinde, 27 Mayıs 1997 tarihinde taraflar yeni bir uzlaşmaya vardılar¹⁴. Buna göre, tuzdan su arındırma tesisi devreye girene kadar üç yıl boyunca İsrail, Ürdün'e yılda 75 milyon metreküp yüksek kalitede su sağlayacaktı. Üç yıl geçtikten sonra İsrail, uzlaşmanın artık geçerli olmadığını Ürdün'e bildirdi. Ürdün ise, İsrail'in 1994 Barış Antlaşması'ndaki yılda 50 milyon metreküp sözünün geçerliliğini koruduğunu İsrail'e bildirdi. Ürdün'ün içinde bulunduğu ekonomik zorluk, tuzdan arındırma tesisine gerekli yatırımı yapmasını engellemektedir. Sözü geçen ortak projelerin detaylarına, imzalanan antlaşmalarda

¹¹ 1967 yılı öncesi toplam 774 kuyu varken, bugün 328 kuyu işler haldedir. Ya kuyudaki su iyice azaldığı için ya da kuyular İsrail'in askeri alan olarak ilan ettiği bölgelerde olduğu için kapatılmıştır. The Palestine Media Center, "Fact Sheet: Development of Water Resources", March 26, 2001, online, (<http://www.palestine-pmc.com/>). Batı Şeria'daki su sorunu hakkında daha fazla detaylı bilgi için bakınız, B'Tselem-The Israeli Information Center for Human Rights in the Occupied Territories, "Summer 2002 in the West Bank: Especially Severe Water Shortages", 01.08.2002, online, (http://www.btselem.org/English/Special/020801_Water.asp).

¹² İsrail'de kişi başına kullanılan günlük su miktarı 348 litre'dir. Gideon Levy, "The Long, Dry Summer", *Ha'aretz*, June 24, 2001.

¹³ 26 Ekim 1994 tarihli Barış Antlaşması'nın metinleri için bakınız İsrail Dışişleri Bakanlığı web sayfası, (<http://www.mfa.gov.il/mfa/go.asp?MFAH00pa0>).

¹⁴ Ze'ev Schiff, "The Water Dispute Reawakens", *Ha'aretz Special for the Online Edition*, "Water Crisis", 09.04.2001, online, (<http://www3.haaretz.co.il/eng>).

yer verilmediği için bu projelerin hayata geçirilmesi gecikmektedir. Projelere her iki ülkenin sağlayacağı finansal katkı üzerine farklı yaklaşımlar var, bunlar da uzlaşmazlık yaratmaktadır. Bununla beraber, her iki ülkenin su yönetiminden sorumlu yetkilileri arasında görüşmeler sürmektedir. Bu çerçevede yeni ortak projeler ortaya çıkarılmaktadır. Güney Afrika'da düzenlenen Birleşmiş Milletler (B.M.) Sürdürülebilir Kalkınma Üzerine Dünya Zirvesi'nde, İsrail ve Ürdün delegeleri, Kızıl Deniz-Ölü Deniz Kanal Projesi'ne başlayacaklarını 1 Eylül 2002 tarihinde açıkladılar. Buna göre, her iki ülkenin işbirliği ile inşa edilecek kanal, doğal eğimden yararlanarak Kızıl Deniz'den Ölü Deniz'e deniz suyunu taşıyacak, bu sayede hem Ölü Deniz'in kuruması önlenecek hem de kanalın deniz suyunu boşaltacağı noktada kurulacak tuzdan arındırma tesisi ile Ürdün'e kullanım suyu sağlanacak¹⁵.

Su, İsrail'in Suriye ile ilişkilerinde de önemli bir gündem maddesidir. İki ülke arasında yapılan dolaylı ya da doğrudan barış görüşmeleri sırasında üzerinde önemle durulan bir konu idi. Suriye, Ürdün ve İsrail'in su bütçelerine katkıda bulunan Yarmuk Nehri'nin yukarı havza ülkesidir. Suriye'nin bu su kaynağından ne ölçüde yararlandığı, hem Ürdün'ü hem de İsrail'i yakından ilgilendirmektedir. Öte yandan, 1967 yılından beri İsrail'in işgalinde bulunan Golan Tepeleri'ndeki su kaynakları ve stratejik öneme sahip olan bu tepelerin hem Ürdün Nehri'nin yukarı kollarına hem de Tiberya Gölü'ne hakim olan coğrafik konumu, barış görüşmelerinin şimdiye kadar sonuçsuz kalmasında rol oynayan en büyük etkenlerdir¹⁶. İsrail, Golan Tepeleri'ni kontrol altında tuttukça, bu yükseltilerdeki su kaynaklarının aşağıdaki Tiberya Gölü'nü beslemesini güvenceye almaktadır, ayrıca kendisi için hayati önem taşıyan bu gölün su kalitesini koruyabilmektedir. Üstelik, Ürdün Nehri'ni besleyen üç önemli koldan biri olan Banyas Nehri ve kaynağını da kontrol edebilmektedir. Golan Tepeleri'ndeki su pınarlarından yararlanmak üzere burada küçük setler inşa etmiştir. İsrail, Golan Tepeleri'nin kontrolünün Suriye'ye geçmesi durumunda, doğal eğime bağlı olarak kendi topraklarına akan su yollarının Suriye tarafından çevrilmesinden ya da Suriye'nin kullanımı ile kirlenmesinden endişe etmektedir¹⁷. Ayrıca Suriye'nin, Fransız Mandası zamanında yapılan sınır antlaşmasını ileriye sürerek İsrail ile olan ortak sınırını Tiberya Gölü kıyısına ulaştırmak istemesi, İsrail için kabul edilemez olarak tanımlanmaktadır¹⁸.

İsrail, kuzey komşusu Lübnan ile de paylaşılan su kaynakları üzerine sorunlar yaşamaktadır. Özellikle, üç yıldır üst üste yaşanan kuraklık yüzünden

¹⁵ *The New York Times*, September 2, 2002. Barış Antlaşması'nda Ürdün delege üyelerinden biri olan Ürdün'lü su uzmanı Dureid Mahasneh, proje üzerinde iki ülke yetkililerinin uzun süredir çalıştığını daha evvel bildirmişti. Dureid Mahasneh, "Diplomatic Efforts Focus on Water", *Jordan Times*, September 6, 2000.

¹⁶ Golan Tepeleri'nin su kaynakları açısından stratejik değerini gösteren ayrıntılı bir harita için bakınız, (<http://www.monde-diplomatique.fr/cartes/israelnorddp12000>).

¹⁷ İsrail'in Golan Tepeleri'nden çekilmesi ile kaybedeceği yıllık su miktarı 60 milyon metreküptür.

¹⁸ İsrail Başbakanı Ariel Sharon, Golan'da Yahudi yerleşimcilere seslendiği konuşmasında, kendilerinin Golan'da olmaması halinde gerçek bir barışın söz konusu olamayacağını söylemiştir. Israel Line, July 11, 2001. *Ma'ariv*, July 10, 2001.

bölgenin tüm ülkeleri su kaynaklarının büyüklüğüne küçüklüğüne bakmasızın tüm sulardan maksimum miktarda faydalanmak istemektedirler. İsrail'in toplam su bütçesine %10'luk bir katkı sağlayan Hasbani Nehri, bu yüzden İsrail ile Lübnan arasında diplomatik bir krize yol açtı. Güney Lübnan'daki 18 yıllık işgaline 2000 Mayıs ayında son veren İsrail, Lübnan'ın kendisine akan Hasbani sularını hasmane bir tutum içinde çevirdiğini iddia etmektedir. Hasbani Nehri, 20 kilometre ve onun kolu olan Wazzani Nehri, 50 kilometre kadar Güney Lübnan'da yol katettikten sonra, İsrail topraklarına girerler. Lübnan, güneydeki fakir bölgelerini kalkındırma planı çerçevesinde Hasbani ve Wazzani sularını içme suyu ve tarımsal kullanım için pompalama istasyonları ve boru hatları ile çevirmeye başladı. Bu durum, İsrail'in sert tepkisi ile karşılaştı. İsrail, kendisine akan suların kesilmesine izin vermeyeceğini, bunun kendisi için *casus belli* (savaş nedeni) olacağını duyurdu¹⁹. Lübnan ise, kendi topraklarındaki suyu meşru hakları çerçevesinde kullanmaktan geri kalmayacağını bildirdi²⁰. 2002 Eylül ayında patlak veren krizin çözümü için Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.), kendi su uzmanlarını arabulucu olarak bölgeye yolladı²¹. Lübnan'ın bu su kaynaklarından artan ölçüde yararlanma isteği, iki ülke arasında daha ciddi krizlere dönüşebilir²².

¹⁹ 2002 Mart ayı ortalarında Hasbani sularını çevirmek üzere Lübnan yeni bir pompalama istasyonunun inşasına hız verince, İsrail Altyapı Bakanı Avigdor Lieberman bu gelişmenin hoş görülemeyeceğini açıkladı. İsrail Parlamentosu Knesset'in radikal temsilcilerinden Michael Kleiner, istasyonunun bombalanmasını istedi. Erik Shechter, "Brief Encounter: Amikam Nachmani, Water Expert", Ha'aretz Special for the Online Edition, "Water Crisis", 09.04.2001, online, (<http://www3.haaretz.co.il/eng>). Lübnan su işlemine devam edince, İsrail protestosunu sürdürdü. İsraili yetkililer, Lübnan'ın Hasbani Nehri'nin normal akışının %30'unu çevirdiğini açıkladılar. İsrail Başbakanı Ariel Sharon, durumun kabul edilemez olduğunu söyledi. Israel Line, September 11, 2002. İsraili yetkililer, Lübnan'ın uyarılarına karşın su çekmeye devam etmesinin kendileri için *casus belli* olacağını duyurdular. Eyal Zisser, "Israel and Lebanon: The Battle for the Wazzani", *TelAviv Notes*, No.50, October 14, 2002, s.1.

²⁰ Lübnan Devlet Başkanı Emile Lahoud, sözü geçen sulardan yararlanma kararlarının nihai olduğunu ve bu kararlarından dönmeyeceklerini beyan etti. Lahoud, ayrıca İsrail tehditlerinin kendilerini topraklarından akan sulara ilişkin uluslararası hukuk kurallarını uygulamaktan alıkoymayacağını vurguladı. Bunun üzerine İsrail Başbakanı Sharon, Lübnan'ı İsrail'e akan su kaynaklarını çevirmemesi konusunda uyardı ve aksi bir girişimi savaş nedeni olarak sayacağını açıkladı. *Ha'aretz*, September 15, 2002. Lübnan Devlet Başkanı Lahoud, İsrail'in Güney Lübnan'ı işgal ettiği yıllarda bu suları kullanmış olmasının, güç kullanarak *de facto* bir durum yaratamayacağını, İsrail'in işgaline sona erdiğine inanmak istemediğine dikkat çekti. Bu arada Lübnan Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürü Muhammed Issa, B.M. Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üye ülkesinin temsilcilerine, İsrail'in askeri bir girişimini önlemeleri için uyarıda bulundu. *Ha'aretz*, September 15, 2002. Israel Line, September 17, 2002. Lübnan, Wazzani Nehir sularını çevirmek üzere yeni pompalama istasyonunu Başkan Lahoud'un da katıldığı bir tören ile 15 Ekim 2002 tarihinde hizmete soktu. Lübnan'ın Hasbani ve Wazzani Nehirlerinden toplam çekeceği su miktarının yılda 11 milyon metreküp olacağı duyuruldu. BBC World News, October 15, 2002.

²¹ İsrail Dışişleri Bakanı Shimon Perez, Amerika'ya yaptığı dış gezisi sırasında gerginleşen durumu A.B.D. Dışişleri Bakanı Colin Powell'a ilettili ve krizin aşılması için diplomatik çözümlerin ortaya konulmasını istedi. Perez'e göre, krizin arkasında Güney Lübnan'da faaliyet gösteren Hizbullah ve Lübnan üzerinde siyasi etkisi olan Suriye vardı. Powell, A.B.D.'li uzmanların Lübnan'ın su çekme işlemini incelediklerini, durumun zaman içinde

2. İsrail'in Su Sorununa Çözüm Önerileri

Son yıllarda peş peşe gelen kuraklık ile en üst düzeye çıkan su sorununun çözümü için İsrail'de ilgili bakanlıklar, su yönetiminden sorumlu kurumlar, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları fikir alış-verişlerinde bulunmakta, toplantılar düzenlemekte, raporlar sunmaktadırlar. Ortaya atılan çözüm önerileri arasında en fazla ilgi gören ve tartışılan seçenekler, daha fazla su tasarrufunda bulunmak, tuzdan arındırma tesisleri kurmak ve Manavgat Suyu Projesi çerçevesinde Türkiye'den su satın almaktır. Ayrıca öne çıkan bir gerçek; artan nüfus artışı, Ürdün ve Filistin Yönetimi'ne karşı su konusundaki sorumluluklar, varolan su kaynaklarındaki kirlenme ve güçlü tarım lobbiesinin baskısı ile daha fazla kısılamayan tarımsal su kullanımını yüzünden, maksimum su tasarrufunun dahi, krizi çözemeyeceği, yeni su arzı kaynaklarının yaratılmasının kaçınılmaz olduğudur. Bu kaynakların yaratılmasının acil bir durum olduğu, projelerin hemen hayata geçirilmesinin zorunluluğu, bir sonraki kış mevsiminin yağışlı geçmesi umuduna bağlanılmamasının gerektiği sık sık vurgulanmaktadır.

Su Komisyonu Başkanı Shimon Tal, 5 Mart 2001 tarihinde hükümete sunduğu önerisinde, her biri yılda 50 milyon metreküp arındırılmış su sağlayacak iki tuzdan arındırma tesisinin kurulmasına, tarımsal sulamada kullanılmak üzere işlemden geçirilerek geri kazandırılan atık su miktarının artırılmasına, tuzlanmış yeraltı sularını geri kazandıracak küçük ölçekli tesislerin yaygınlaştırılmasına ve Türkiye'den su satın alınmasına yer vermiştir²³. Bu önerilerin uygulamaya bir an önce konulmasını talep etmiştir. Aksi takdirde, yakın bir zamanda temel ihtiyaçlar için bile su sıkıntısı çekileceği uyarısında bulunmuştur. Bu önerilerin ve uyarıların ışığında, Başbakan Sharon'un liderliğindeki Bakanlık Ekonomi Komitesi kısa ve uzun vadeli planlarını 17 Nisan 2001 tarihinde kamuoyuna açıklamıştır. Plana göre, üç yıllık bir zaman zarfında yılda en az 200 milyon metreküp su tasarrufu gerçekleştirilecektir. Bunun için, hem tarımsal hem de kentsel su kullanımı aynı oranda azaltılacaktır. Yılda toplam 200 milyon metreküp su üretecek tuzdan arındırma tesisleri 2004 yılında hizmete açılacaktır. Ev halkının su kullanım miktarına endekslili olarak ev içi su kullanım fiyatları zamlanacak ve evlere su tasarrufu sağlayacak yeni duş başlıkları ve küçük hacimli sifon hazneleri gibi yeni su

oluşan kurallara, anlaşmalara uygun olup olmadığını araştırdıklarını açıkladı. İsrail Savunma Bakanı Binyamin Ben-Elizer, Lübnan'ın gerçekleştirdiği su çekme işleminin geçmişte imzaladıkları tüm anlaşmalara aykırı olduğunu iddia etti. Öte yandan, Suriye Devlet Başkanı Bashar Esad, konu üzerine Lübnan Parlemantosuna Başkanı Nabih Berri ile Şam'da görüştü. Suriye Arap Haber Ajansı'nın bildirdiğine göre, Esad, İsrail ile düştüğü su anlaşmazlığında Lübnan'ı destekleyeceklerini açıkladı. Associated Press Worldstream, September 17, 2002.

²² A.B.D.'nin iknası sonucu Lübnan şimdilik sadece güneyindeki 25 köyün içme suyu gereksinimi için su çekmektedir. Tarımsal sulama planlarını bir süreliğine askıya aldı. Israel Line, October 16, 2002. Yaşanmakta olan İsrail-Lübnan su krizi, birçok su uzmanına, 1964 yılında Suriye'nin Banyas Nehir sularını çevirme girişimi ile başlayan ve İsrail'in bu çevirme işlemini gerçekleştirecek su pompalama istasyonlarını bombalaması ile büyüyen krizi hatırlatmaktadır. 1964'teki su krizi, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın başlamasında öncelikli bir neden olmuştur.

²³ *The Jerusalem Post*, March 06, 2001.

tesisatı dönecektir²⁴. Bar-Ilan Üniversitesi'nin organize ettiği ve ülkenin önde gelen su uzmanlarının yer aldığı çalışma grubunun, iki yıllık araştırma sonuçlarını duyurdukları "Kısıtlı Su Kaynaklarının Verimli Kullanımı: İsrail'i Model Ülke Yapmak" adlı konferansta, ortaya atılan çözüm önerisi, varolan su kaynaklarından en etkin ve verimli bir biçimde yararlanmayı, tuzdan arındırma tesislerinin devreye sokulmasını ve Türkiye'den su satın alınmasını içeriyordu²⁵.

Tasarrufa yönelik talep yönlü önlemler su azlığında ilk ele alınan ekonomik ve kısa vadeli çözümlerdir. Bu önlemler sorunu çözmeye yetmeyince, uzun vadeli ve daha masraflı arza yönelik çözüm önerilerine başvurulur. Uygulamalarda kural niteliği taşıyan bu adımlar, İsrail'in su sorununu aşması için de atılmaktadır. Varolan su kaynaklarının verimli kullanımı en üst düzeye çekilirken, öte yandan artan talebi karşılamak için ek su kaynaklarının yaratılmasına çalışılmaktadır. Bu çerçevede, tuzdan arındırma tesislerinde kullanılan farklı teknolojiler üzerine çalışan İsraili bilimadamları, güneş enerjisi gibi yenilenebilir doğal enerji kaynaklarını kullanarak bu tesislerde üretilen suyun maliyetini metreküp başına 1 Amerikan Doları (\$)’nın altına düşürmeye çalışmaktadırlar. İsrail Hükümeti bu tesisleri kurmaya hazırlanırken, bazı su uzmanları bu tesislerden elde edilecek suyun da yeterli olmayacağını altını çizmektedirler. Bar-Ilan Üniversitesi'nde su uzmanı olan Dr. Amikam Nachmani, ülkenin doğal su talep artışının yılda 50 milyon metreküp olduğunu ve bu artışı karşılamak için teoride her yıl bir tane tuzdan arındırma tesisinin kurulması gerektiğini söylemektedir. Çünkü bu tesislerde 50 milyon metreküpten fazla üretim yapılamamaktadır. Su Mühendisleri Birliği Başkanı ve İsrail'deki Su Kaynakları Yönetimi Kamusal Komitesi'ne liderlik yapan Shaul Arlosoroff da, su arzında %20-25'e denk düşecek bir katkı için 2 milyar \$'dan daha fazlaya mal olacak 10 kadar tesis kurmak gerektiğini belirtmektedir. Üstelik, bu tesislerden elde edilecek suyun birim maliyetinin yüksekliği nedeniyle tarımsal sulamada kullanılamayacak kadar pahalı olacağına dikkat çekmektedir²⁶.

İsrail'in su arzına katkı sağlayacak bir diğer çözüm önerisi, Manavgat Suyu Projesi çerçevesinde Türkiye'den su satın almasıdır. Türkiye'deki Manavgat Nehri'nin kullanım fazlası sularını değerlendirmek üzere Devlet Su İşleri (D.S.İ.) tarafından geliştirilen ve isteyen ülkeye su satmayı öngören bu proje ile İsrail-Türkiye ilişkilerinde yeni bir boyuta yol açacak su ticaretine bir sonraki bölümde detaylı olarak yer verilecektir.

3. Manavgat Suyu Projesi ve İsrail-Türkiye Su Ticareti

Manavgat Çayı, yılda 4.700 milyon metreküp su akışına sahiptir. Bu suyu üzerinde 1984 yılında kurulan Oymapınar Barajı ve 1987 yılında kurulan Manavgat Barajı ile yılda toplam 1.840 GW saat enerji üretilmekte ve 10.600 hektar tarım alanı sulanmaktadır. Kullanım fazlası olan yılda 180 milyon metreküp Manavgat suyunu değerlendirmek üzere D.S.İ., Manavgat Su Arzu Projesi'ni geliştirdi. 116 milyon \$'a

²⁴ *The Jerusalem Post*, April 18, 2001.

²⁵ *The Jerusalem Post*, December 20, 2001.

²⁶ *The Jerusalem Post*, October 5, 2000.

mal olan projenin Manavgat Çayı Su Temin Tesisi, zamanın Başbakanı Mesut Yılmaz ve Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit tarafından 8 Aralık 1998 tarihinde hizmete açıldı. Bu proje ile, kurak yıllarda Türkiye'nin Akdeniz kıyılarındaki yerleşim birimlerinin su gereksinimlerinin karşılanması ve talep edildiğinde su kıtlığı çeken bölge ülkelerine su satılması amaçlanmıştır. Proje kapsamında, nehrin Akdeniz'e döküldüğü noktada su yükleme terminalleri kuruldu. Bu terminallere Manavgat Barajı'ndan günde 500.000 metreküp su aktarılabilir. Bu suların 250.000 metreküpü işleminden geçirilerek içme suyu kalitesinde, 250.000 metreküpü ise kullanma suyu olarak arz edilebilecektir. Yükleme terminalleri, 250.000 tonluk (dwt) tankerlere saniyede 15,6 metreküp su doldurabilecek kapasitede kuruldu²⁷. Manavgat Suyu Projesi'nden ilk yararlanan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti oldu. Manavgat suları, kurak ve sıcak yaz mevsimlerinde adanın Türk kesimine dev plastik balonlar ile ulaştırılmıştır²⁸.

İsrail'in Manavgat Suyu Projesi'ne ilgisi daha proje yaşama geçirilmeden başladı. İsrail'in su kaynakları üzerine uzmanlaşmış olan planlama ve araştırma kurumu TAHAL, mühendis Abraham Shemtov'a 1990 Haziran ayında bu proje üzerine bir rapor hazırlattı. Rapora göre, ilk aşamada yılda 250 milyon metreküp, ikinci aşamada 400 milyon metreküp Manavgat suyu, İsrail'e dev balonlar ile aktarılacaktı²⁹. 1993 Kasım ayında İsrail Dışişleri Bakanı Shimon Perez, Türk basın temsilcilerine parayla doğal gaz aldıklarını, suyu da alabileceklerini belirtmiş ve bu yönde her türlü plan ve projeye açık olduklarını söylemişti³⁰. İsrail Hükümeti tarafından 1996 yılında hazırlanan "Ortadoğu ve Doğu Akdeniz Bölgesi'nde İşbirliği İçin Kalkınma Seçenekleri" adlı raporda ise, bölgedeki su kıtlığının bir krize dönüşmemesi için İsrail, Mısır, Ürdün ve Filistin Yönetimi'nin aralarında bir konsorsiyum kurarak Manavgat sularını satın almaları tavsiye ediliyordu³¹. İsrail'in Manavgat suyuna gösterdiği ilgi üzerine, zamanın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 14 Temmuz 1999 tarihinde İsrail'e gerçekleştirdiği gezide, Manavgat sularının İsrail'in kronik su azlığını çözmesinde önemli bir adım olacağını bildirdi. İlk aşamada yılda 180 milyon metreküpün, sonraları ise kapasitenin artırılmasıyla yılda 4 milyar metreküpün dev plastik balonlar ile İsrail'e aktarılacağını belirten Demirel, bu miktar suyun İsrail'in tüm su gereksinimlerini bir kaç kat daha fazlası ile karşılayacağını, ayrıca bu suyun İsrail'e tuzdan arındırılmış sudan daha ucuza mal olacağını aktardı³².

İsrail'de yeni su kaynaklarının yaratılması konusunda iki görüş 1990'lı yıllarda tartışıldı. Koalisyon hükümetlerinde Tarım Bakanlığı'nın başını çektiği daha muhafazakâr kesim sadece tuzdan arındırma tesisleri kurulması ile ülkedeki su azlığının giderilmesini istiyordu. Bu kesim, su gibi hayati bir konuda başka bir

²⁷ Hüseyin Yavuz, "The Manavgat Project of Turkey: Water, an Economic Good", *International Journal of Water Resources Development*, Vol.13, No.4, December 1997, s.562.

²⁸ Kuzey Kıbrıs'a 10.000 metreküp hacimli balonlar ile su taşındı. Bu yolla adaya ulaştırılan yıllık su miktarı 7 milyon metreküpü buldu. *Milliyet*, 26 Temmuz 1998.

²⁹ Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000, s.295.

³⁰ Mine G. Saulnier, "Türkiye Büyük Güç", *Milliyet*, 8 Kasım 1993.

³¹ *Zaman*, 13 Şubat 1996.

³² Israel Line, July 15, 1999.

ülkeye bağımlı olmanın doğru olmayacağını vurguluyordu. Tuzdan arındırma tesislerinin yaratacağı iş pazarını düşünen mühendislik firmaları da bu görüşe destek verdiler. Dışişleri Bakanlığı'nın liderliğindeki ilerici kesim ise, Türkiye'den su satın alınmasının hem ülkedeki su azlığına karşı alınacak en etkin önlem olduğu hem de iki ülke arasındaki stratejik ortaklığı pekiştireceği düşüncesini paylaşıyordu. İsrail'de su yönetiminin sorunlu kurumlar da bu görüşte idiler. Ehud Barak Hükümeti döneminde, ülkenin su krizini atlattığı için hem tuzdan arındırma yolu ile su elde etmenin hem de Türkiye'den su satın alınmasının gerektiği kabul gördü. Her iki projenin birbirine alternatif değil, birbirini tamamlayıcı olduğu seslendirildi. Bu çerçevede Akdeniz kıyısındaki Ashkelon'da kurulması belirlenen tuzdan arındırma tesisinin yapımı yolunda adımlar atılırken, öte yandan Türkiye'den su satın almaya yönelik planlar hazırlandı. O dönemde Başbakan Ehud Barak'ın su konularına ilişkin danışmanı olan Noah Kinarti, Türkiye'den su satın alınması konusu üzerine hazırladığı planını 17 Nisan 2000 tarihinde Hükümete sundu. Kinarti Planı'na göre, İsrail yılda 50 milyon metreküp su satın alacaktı. Türk suyu iki dev tanker ile İsrail'in Ashkelon limanındaki terminale boşaltılacak, burdan da ülkenin güneyindeki Nejev Bölgesi'nde tarımsal sulamada kullanılmak üzere Zohar'daki rezervuarlara pompalanacaktı. Satın alınacak suyun maliyetinin metreküp başına 1\$'dan düşük olacağı, tuzdan arındırılmış su maliyeti düzeyinde kalacağına planda yer verilmişti³³.

Hazırlanan planların eşliğinde su yönetiminde söz sahibi olan ilgili uzman kurumların ve Bakanlıkların üst derece bürokratlarından kurulu bir delegasyon, 19 Haziran 2000 tarihinde Türkiye'ye geldi. İsrail delegasyonu, su satın alınmasının fizibilitesini raporlamak ve gerekirse 2001 yılının yaz aylarında acil su alımının olasılığını belirlemek amacındaydılar. Türkiye'den alınacak suyun, 20 milyon \$'lık bir yatırım ile kurulacak olan Ashkelon'daki terminal ve 13 kilometrelik bir boru hattı ile İsrail'in su dağıtım şebekesi olan Ulusal Su Taşıyıcısı'na ulaştırılması düşünülüyordu³⁴. İsrail delegasyonu ile Türk yetkililerin ilk görüşmelerinin ardından 30 Haziran tarihinde ikinci bir görüşme daha yapıldı. İsrail tarafı, Türkiye'nin istediği ham su fiyatı olan metreküp başına 0,23 \$'ı düşürmek istiyordu. Görüşmelerde en çok suyun maliyeti ve taşınması konu edildi³⁵. İsrail, suyu metreküp başına 0,15 \$'a satın almak ve su tankerlerine ödenecek miktar ile birlikte Türk suyunu toplam 0,50-0,55 \$'a mal etmek istiyordu. Fiyatta uzlaşma yolunda Türk tarafından alınan olumlu sinyal ile İsrail'in o zamanki Maliye Bakanı Avraham Shochat resmi görüşmelere geçilmesini istedi³⁶.

Görüşmeler sonucunda, 22 Ocak 2001 tarihinde taraflar arasında bir ön anlaşma imzalandı. Bu ön anlaşmaya göre, İsrail 10 yıllık bir sözleşme çerçevesinde yılda 50 milyon metreküp Manavgat suyu satın alacaktı. Bir Türk delegasyonu kısa bir zaman diliminde İsrail'e gidip suyun son fiyatı konusundaki ayrıntıları belirleyecekti. Ayrıca suyun taşınmasına dair ilgilerini belirten 15 firma arasından en

³³ Israel Line, March 30, 2000.

³⁴ *The Jerusalem Post*, June 19, 2000.

³⁵ *The Jerusalem Post*, July 5, 2000.

³⁶ Ed Blanche, "Mid-East Water Crisis: Time is Running Out", *The Middle East*, April 2001, p.19.

iyi teklifi belirlemek üzere Mart ayında bir uluslararası ihale açılacaktı. Türk suyunun İsrail'e 2001 Mayıs ayında taşınmaya başlanması öngörülüyordu³⁷.

İsrail tarafının, Türkiye'nin belirlediği su fiyatını iyice düşürmeye çalışması nedeniyle ön anlaşmadaki takvime uyulamadı. 24 Mayıs 2001 tarihli görüşmede nihai bir kararın alınması uluslararası ihalenin sonuçlanmasının ertesine bırakıldı³⁸. İsrail'in nihai bir antlaşmayı geciktirmesi, Türk tarafında hayal kırıklığı yarattı. Devlet Bakanı Tunca Toskay, Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, suyun yirmi yıl içinde çok kritik bir doğal kaynak olacağı, bu nedenle verecekleri kararda çok dikkat etmeleri gerektiğini söyledi. İsrail'e su satma konusunda ısrarcı olunmayacağını aktaran Toskay, yine de görüşmelere devam edileceğini bildirdi³⁹. İsrail'in su fiyatını 0,15 \$'a indirme ısrarı ve Türkiye'nin en fazla 0,20 \$'a kadar inmesi görüşmelerde bir duraksama yarattı. Nihayetinde 2001 Haziran ayında İsrail görüşmelerden çekildi ve daha sonra da uluslararası ihaleyi iptal etti. Uluslararası ihaleye katılan firmalar, ihale şartlarında yer alan ve İsrail'in anlaşmaya varıldıktan sonraki bir yıl içinde tazminat ödemeksizin projeyi iptal edebilmesine izin veren maddeye itiraz etmişlerdi⁴⁰. İhalenin iptali ile su ticaretinin askıya alınması Türk tarafının olduğu kadar İsrail'de de projeyi destekleyen kesimlerin de tepkisine yol açtı⁴¹. İsrail'in su bütçesindeki açığın kapanması için bu projeye bir an önce işlerlik kazandırılması bekleniyordu.

Su görüşmelerindeki belirsizliği ortadan kaldırmaya yönelik bir teklif, İsrail Savunma Bakanı Binyamin Ben-Elizer tarafından 2001 Temmuz ayı başında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretinde sunuldu. Bu teklif, iki ülke arasında sürdürülen Türk tanklarının İsrail tarafından modernizasyonu projesi çerçevesinde Türkiye'nin yapacağı ödemeyi su olarak yapmasına dayanıyordu⁴². Teklife ilk gelen tepkiler olumlu olmasına karşın sonuca ulaşıcı bir aşamaya gelinemedi.

³⁷ *The Jerusalem Post*, January 29, 2001.

³⁸ *Turkish Daily News*, May 25, 2001.

³⁹ Anadolu Haber Ajansı, 26 Mayıs 2001. Xinhua News Agency, May 26, 2001.

⁴⁰ Bu firmalardan Anatalia ve Universe Water, söz konusu maddeyi kabul edilemez olarak nitelendirdiler. Her iki firmada Türk gemilerini kiralayarak ya da Türkiye'de kayıtlı firmaların gemilerini kullanarak ihaleyi kazandıkları takdirde suları taşımaya planlıyorlardı. Anatalia firması, bir Türk-Yunan ortaklığı idi ve kiralık konteyner gemileri ile suyu taşımaya hedefliyordu. Universe Water ise, İsveçli Stena Grubu'nun bir üyesiydi ve kiralayacakları 400.000 tonluk üç geminin yılda gerçekleştireceği 65 gidiş-dönüş seferi ile suyu taşımaya planlıyordu. Global Water Intelligence, "Setback in Israeli-Turkish Water Deal", January 2002.

⁴¹ Isaac Herzog, *The Jerusalem Post*'ta yazdığı makalesinde, İsrail Maliye Bakanlığı'nın ihaleyi iptal etmesi ile İsrail'in artan su açığını görmezlikten geldiğini, üstelik Türkiye-İsrail ilişkilerine de zarar verdiğini yazıyordu. Isaac Herzog, "Where Will We Get Water?", *The Jerusalem Post*, December 23, 2001.

⁴² Bu teklif üzerine uzlaşma sağlanırsa, Türkiye 170 tankının modernizasyonu için İsrail'e 1 milyar \$ yerine 600-700 milyon \$ ödeyecek. Bunun karşılığında metreküpü 0,10 \$'a su satacaktı. Böylece her iki projedeki tıkanıklık aşılmış olunacaktı. *Milliyet*, 31 Temmuz 2001.

Türk ve İsraili yetkililer, 2002 Nisan ayının sonunda bir kez daha buluştular⁴³. İsrail kesimi, Türk suyunu Ashkelon'a taşımanın daha ucuz alternatiflerini araştırıyordu. İsrail'in Türkiye Büyükelçisi David Sultan da, bu konuya dikkati çekiyor ve Türk suyunun İsrail'e taşınma masraflarının fazla olmasının İsrail'i projeden vazgeçirebileceğini söylüyordu⁴⁴. İsrail Parlamentosu Knesset'in su ticareti üzerine nihai kararını 2002 Haziran ayında açıklaması bekleniyordu⁴⁵. Alınan karar, Enerji Bakanı Zeki Çakan'ın İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaretinde açıklandı. İsrail Başbakanı Sharon ve Bakan Çakan arasında gerçekleştirilen 6 Ağustos 2002 tarihindeki görüşmede, İsrail'in önümüzdeki 20 yıl boyunca Türkiye'den yılda 50 milyon metreküp su satın alması konusunda anlaşmaya varıldı. Kurulacak bir ortak komite kısa bir zaman içinde su fiyatını belirleyecekti. İsrail Başbakanlık Ofisi yetkililerinden Raanan Gissin, sonuçta İsrail'in tuzdan arındırılmış su maliyetinin üstünde bir fiyattan Türkiye'den su almayı kabul ettiğini açıkladı. Ayrıca, her iki ülkenin birbirleriyle çok büyük ve kompleks stratejik ve ticari ilişkileri olduğunu, bu nedenle bir uzlaşmaya varılmasının iki taraf için de kazançlı olacağını sözlerine ekledi⁴⁶.

Su ticareti konusunda varılan uzlaşma ile 2003 yılından itibaren Manavgat sularının İsrail'e ulaştırılması beklenmektedir. Ortadoğu tarihinde ilk kez gerçekleşecek bu ölçekteki su ticaretinin ilerki yıllarda bölgedeki su azlığının aşılmasında, dolayısıyla Ortadoğu Barışı'nın sağlanmasında önemli bir rol oynaması arzulanmaktadır. Bir sonraki bölümde, Manavgat suyunun, İsrail'in komşuları ile arasındaki su sorununun çözümüne olası katkılarına yer verilecektir.

4. Ortadoğu Barışı'na Doğru Bir Adım

İsrail'in 20 yıl boyunca her yıl 50 milyon metreküp yüksek kaliteli Manavgat suyunu su bütçesine katacak olması, hiç şüphe yok ki ülkedeki su yönetiminden sorumlu yetkilileri oldukça rahatlatacaktır. Çünkü, İsrail'deki suya olan yıllık doğal talep artışı bu şekilde karşılanmış olacaktır. Üstelik, yağışların normal seviyede geçtiği yıllarda Manavgat suyu, İsrail'in doğal yeraltı su rezervuarlarında biriktirilebilecektir. Bu sayede, Kıyı Akiferi'nin alarm kabul edilen çizginin altına düşen su miktarının normal seviyesine ulaşması sağlanacağı gibi, üstelik yüksek kalitedeki Manavgat suları ile doğal yeraltı rezervuarlarındaki toplam su kalitesi sağlık standartlarının uygun gördüğü düzeye çekilebilecektir. Yenilenemeyen fosil suları ve daha fazla su çekilmesi durumunda deniz suyunun karışmasıyla bir daha kullanılamaz olacak yeraltı suları da korunabilecektir. Kurak geçen yıllarda, yeraltı su rezervuarlarında biriktirilen sulardan yararlanılacaktır. Gerek duyulduğunda, Manavgat Suyu Projesi'nin kapasitesinin uygunluğu nedeniyle İsrail daha fazla su satın alabilecektir. Bu proje sayesinde İsrail, bir anlamda bir su bankasına sahip olacaktır. İsteddiği zaman daha fazla krediyi su cinsinden alabileceği olması, ülkedeki su stresininin de zaman içinde erimesine yol açacaktır. Böylece

⁴³ *Turkish Daily News*, June 7, 2002.

⁴⁴ *Turkish Daily News*, July 9, 2002.

⁴⁵ *Middle East Economic Briefs*, June 3, 2002.

⁴⁶ *Associated Press Worldstream*, August 6, 2002. *Turkish Daily News*, August 9, 2002.

tuzdan arındırma tesis projelerinin aceleye getirilmeden daha verimli ve ekonomik çalışabilecek bir düzeye getirilmesi için zaman kazanılmış olacaktır.

Son yıllardaki kuraklık yüzünden su bütçesi açık veren İsrail, Ürdün Nehir Havzası'ndaki küçük büyük tüm su kaynaklarından maksimum miktarda yararlanmak istemektedir. Bu durum, aynı su kaynaklarını paylaştığı komşuları ile ilişkilerini iyice germektedir. Manavgat suyu ile su stresinden kurtulacak olan İsrail'in, komşuları ile su nedenli çözümsüzlüklerini aşması mümkün olabilecektir. Üstelik, Manavgat suyu üzerine komşuları ile ortak projelere de imza atabilecektir.

İsrail, su toplama havzası Batı Şeria'da bulunan Dağ Akiferi'ne bağımlıdır. Bu bağımlılık, İsrail'in Batı Şeria'daki işgaline son vermeyi geciktiren en önemli nedendir. Dağ Akiferi'nin paylaşımı, İsrail ve Filistin Yönetimi arasında var olan sorunları daha da karmaşık bir hale sokmaktadır. Manavgat Suyu Projesi, İsrail'in Dağ Akiferi'ne olan bağımlılığının hafiflemesine neden olacaktır. Ayrıca her iki taraf arasında ortak projelere yol verebilecektir⁴⁷. Su kaynakları her geçen yıl azalmakta olan Gazze Şeridi'ne Manavgat suyu sağlanabilir. Bu durum, hem bölgede su yokluğu yüzünden sağlıksız bir şekilde yaşayan Filistin halkını tatlı su kaynaklarına kavuşturacaktır hem de İsrail'in kendi su bütçesinden bölgeye aktardığı yeraltı sularını tasarruf etmesine yol açacaktır.

İsrail, Ürdün ile imzaladığı Barış Antlaşması ile bu ülkeye her yıl 50 milyon metreküp su sağlama sorumluluğunu, kurak geçen yıllarda yerine getiremiyor. Bu yüzden, kurabildiği en iyi komşuluk ilişkisinin bozulması tehlikesi ile yüzleşmek zorunda kalıyor. Manavgat suları, İsrail'in Ürdün'e verdiği sözü tutmasını sağlayacaktır. İki ülkenin askıya alınan ortak projeleri olan Yarmuk Nehri üzerindeki Al Wahada Barajı ve ortak sınırlarındaki tuzdan arındırma tesisinin önündeki politik ve finansal engellerin ortadan kalkması için gereken zamanı, her iki ülkeye Manavgat suyu kazandıracaktır. Üstelik, Manavgat Suyu Projesi'ne Ürdün'ün bilinen ilgisi, her iki ülkeyi bu konuda ortak bir projeye yönlerebilecektir⁴⁸. Ürdün, çok gereksinim duyduğu yeni su arzını İsrail üzerinden alabileceği Manavgat suları ile sağlayabilecektir.

Topraklarındaki su kaynakları ile nüfuslarının gereksinimlerini önümüzdeki yıllarda karşılayamayacak olan İsrail, Ürdün ve Filistin Yönetimi, ek su kaynakları yaratılması konusunda işbirliği yapmak üzere kısa adı Su Deklerasyonu olan bir

⁴⁷ İki taraf arasında Washington'da 28 Eylül 1995 tarihinde imzalanan Batı Şeria ve Gazze Şeridi Üzerine İsrail-Filistin Geçici Antlaşması'nın Ek 3'ünde su konusu ele alınmıştır. Ekin 40. maddesi 2. prensibinde Filistinlilerin çeşitli su kullanımları için ek su kaynaklarının geliştirilmesi üzerine anlaşılmıştı. Antlaşmanın tüm metni için bkz., (<http://www.mfa.gov.il/mfa/go.asp?MFAH00qa0>).

⁴⁸ Zamanın Türkiye Dışişleri Bakanı Tansu Çiller ile Enerji Bakanı Recai Kutan'ın 1996 Kasım ayındaki Ürdün ziyaretlerinde, Ürdün Başbakanı Abdül Kerim el-Kabariti Manavgat suyunu talep olduklarını bildirmişti. *Milliyet*, 12 Kasım 1996.

antlaşmayı Oslo'da 13 Şubat 1996 tarihinde imzalamışlardır⁴⁹. Deklerasyonun 9. maddesinde açıkça belirtilen, yeni ve ek su kaynaklarının yaratılmasına yönelik su satın alınması, Manavgat Suyu Projesi ile hayata geçirilebilir⁵⁰. Bu sayede halklarının çok ihtiyaç duyduğu yüksek kalitedeki suyu karşılamak ile kalmayacaklar, üstelik aralarındaki su paylaşım sorunlarını aşarak nihai bir barışa doğru dev bir adım atmış olacaklardır.

İsrail'in Batı Şeria'dan geri çekilmesindeki isteksizliğinde rol oynayan su, Golan Tepeleri'nden geri çekilmemesinin de önemli nedenidir. Suriye ile yaptığı barış görüşmelerinde su konusunda güvence isteyen İsrail'in kendisini bu konuda güvende hissetmedikçe Golan Tepeleri'ndeki işgalini sona erdirmesi beklenmemektedir. İşgal ettiği topraklardaki su kaynaklarına bağımlılığını Manavgat suları ile azalttıkça, İsrail, Suriye ile barış görüşmelerine daha rahat oturabilecektir. Su baskısını üzerinde hissetmedikçe, Suriye ile daha yapıcı bir diyalog sürecine girebilecektir.

Kendi topraklarına inen Hasbani ve Wazzani Nehirlerinden Lübnan'ın da yararlanmaya başlaması ile bu ülke ile diplomatik krize giren İsrail'de, askeri önlemlere başvurulmasını isteyenler dahi oldu. Oysa ki, Lübnan'ın bu su kaynaklarından çevireceği su miktarının toplam bedeli, askeri bir hareketin günlük maliyetinden daha büyük değildir. Üstelik, böylesine bir askeri girişimin İsrail adına açacağı politik bir yara, bu su kaynaklarının tümüne sahip olmakla dahi kapanamaz. Su bütçesini Manavgat suları ile denkleştirecek İsrail, Ürdün Nehir Havzası'ndaki her damla su için baskı altına girmekten kurtulacaktır. Bu durum İsrail'e, Lübnan ile suya dayalı ilişkilerinde de olumlu bir kazanım sağlayacaktır. Bu kazanım iki ülke arasındaki diğer sorunların aşılmasında kolaylık getirecektir.

5. Sonuç

Uzun yıllardır ilgilenmekte olduğu Manavgat Suyu Projesi'nden İsrail 2003 yılında yararlanmaya başlayacaktır. Türkiye ile yaptığı anlaşma doğrultusunda 20 yıllık bir süre boyunca yılda 50 milyon metreküp Manavgat suyunu satın alacaktır. Gereksinimleri doğrultusunda satın aldığı su miktarını arttırabilecektir. Kurak geçen son üç yılda su azlığı nedeniyle ülkede yaşanan su krizinin aşılmasında Manavgat suyu önemli bir işlev görecektir. Ayrıca, uzun vadede İsrail'in kronik su sorununun çözümünü sağlayacaktır.

⁴⁹ Resmi adı Suya İlişkin Konular ile Yeni ve Ek Su Kaynakları Yaratılması Üzerine İşbirliği İçin Prensipler Deklerasyonu olan antlaşmanın tüm metni için bkz., (<http://www.israel-mfa.gov.il/mfa/go.asp?MFAH00tr0>).

⁵⁰ Ürdün'ün B.M. Elçisi Adnan Abu Odeh, Türk suyunun İsrail, Ürdün ve Filistin için gerekli olduğunu bildirmişti. Amman'da kurulu olan Ekonomik ve Teknik Araştırmalar Merkezi'nin yöneticisi Dr. Jawad al-Anani de Türk suyunun bölgedeki su sorununun çözümü için gerektiğini vurgulamıştır. Konuralp Pamukçu, "A Pre-condition to the Mideast Peace: A Water Related Cooperation between Turkey and Israel?", içinde MERIA Project - Turkish Politics and Foreign Policy, Barry Rubin (ed.), MERIA, August 1997. Bu makaleye (<http://meria.idc.ac.il/books/water-coop.html>) internet adresinden ulaşmak mümkündür.

Manavgat Suyu Projesi'nin işlerlik kazanması, Ortadoğu Barışı yönünde atılan önemli bir adımdır. Barışa ulaşılmasındaki en zorlu viraj olarak görülen bölgenin su sorununun çözümünde yol gösterici olacaktır. İsrail'in içine girdiği su stresinden Manavgat Suyu Projesi ile kurtulması, komşuları ile paylaştığı su kaynaklarına olan bağımlılığını azaltacaktır. Paylaşılan su kaynakları üzerine gerginlikleri dindirecektir. Bu durum İsrail'in, Ürdün ve Filistin Yönetimi ile kurduğu ilişkileri daha da olumlu bir düzeye taşıması için, Suriye ve Lübnan ile barış görüşmelerine başlaması için gerekli olan ortamı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Anadolu Haber Ajansı, 26 Mayıs 2001.
- Associated Press Worldstream, August 6, 2002.
- Associated Press Worldstream, September 17, 2002.
- B'Tselem-The Israeli Information Center for Human Rights in the Occupied Territories, "Summer 2002 in the West Bank: Especially Severe Water Shortages", 01.08.2002, online, (http://www.btselem.org/English/Special/020801_Water.asp).
- BBC World News, October 15, 2002.
- Blanche, Ed; "Mid-East Water Crisis: Time is Running Out", *The Middle East*, April 2001.
- Cohen, Amiram; "Report: Water Crisis Worse Than Predicted- Seawater Has Penetrated Coastal Aquifer", *Ha'aretz Special for the Online Edition*, "Water Crisis", 09.04.2001, online, (<http://www3.haaretz.co.il/eng>).
- Deconinck, S.; "Israeli Water Policy in a Regional Context of Conflict: Prospects for Sustainable Development for Israelis and Palestinians?", February 2002, online, (<http://waternet.rug.ac.be/waterpolicy1.htm>).
- Global Water Intelligence, "Setback in Israeli-Turkish Water Deal", January 2002.
- *Ha'aretz*, September 15, 2002.
- *Ha'aretz*, September 4, 2001.
- Herzog, Isaac; "Where Will We Get Water?", *The Jerusalem Post*, December 23, 2001.
- Israel Line, July 11, 2001.
- Israel Line, July 15, 1999.
- Israel Line, March 30, 2000.
- Israel Line, September 11, 2002.
- Israel Line, September 17, 2002.
- Israel Line, October 16, 2002.
- Levy, Gideon; "The long, dry summer", *Ha'aretz*, June 24, 2001.
- *Ma'ariv*, July 10, 2001.
- Mahasneh, Dureid; "Diplomatic Efforts Focus on Water", *Jordan Times*, September 6, 2000.
- *Middle East Economic Briefs*, June 3, 2002.
- *Milliyet*, 12 Kasım 1996.
- *Milliyet*, 13 Temmuz 2001.

- *Milliyet*, 26 Temmuz 1998.
- *Milliyet*, 31 Temmuz 2001.
- Pamukçu, Konuralp; *Su Politikası*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000.
- Pamukçu, Konuralp; "A Pre-condition to the Mideast Peace: A Water Related Cooperation between Turkey and Israel?", içinde MERIA Project - Turkish Politics and Foreign Policy, Barry Rubin (ed.), MERIA, August 1997, (<http://meria.idc.ac.il/books/water-coop.html>).
- Saulnier, Mine G.; " 'Türkiye Büyük Güç' ", *Milliyet*, 8 Kasım 1993.
- Schiff, Ze'ev; "The Water Dispute Reawakens", Ha'aretz Special for the Online Edition, "Water Crisis", 09.04.2001, online, (<http://www3.haaretz.co.il/eng>).
- Shechter, Erik; "Brief Encounter: Amikam Nachmani, Water Expert", Ha'aretz Special for the Online Edition, "Water Crisis", 09.04.2001, online, (<http://www3.haaretz.co.il/eng>).
- The Jerusalem Post Radio, June 27, 2000, Lexis-Nexis, online, (<http://www.lexis-nexis.com>).
- *The Jerusalem Post*, April 18, 2001.
- *The Jerusalem Post*, August 19, 2000.
- *The Jerusalem Post*, December 20, 2001.
- *The Jerusalem Post*, January 29, 2001.
- *The Jerusalem Post*, July 5, 2000.
- *The Jerusalem Post*, June 19, 2000.
- *The Jerusalem Post*, March 06, 2001.
- *The Jerusalem Post*, October 5, 2000.
- *The New York Times*, September 10, 2002.
- *The New York Times*, September 2, 2002.
- The Palestine Media Center, "Fact Sheet: Development of Water Resources", March 26, 2001, online, (<http://www.palestine-pmc.com/>).
- *Turkish Daily News*, August 9, 2002.
- *Turkish Daily News*, July 9, 2002.
- *Turkish Daily News*, June 7, 2002.
- *Turkish Daily News*, May 25, 2001.
- Xinhua News Agency, May 26, 2001.
- Xinhua News Agency, May 29, 2002.
- Yavuz, Hüseyin; "The Manavgat Project of Turkey: Water, an Economic Good", *International Journal of Water Resources Development*, Vol.13, No.4, December 1997.
- *Zaman*, 13 Şubat 1996.
- Zisser, Eyal; "Israel and Lebanon: The Battle for the Wazzani", *TelAviv Notes*, No.50, October 14, 2002.